

(७७)

**सुधारित केंद्र पुरस्कृत ग्रामीण स्वच्छता
कार्यक्रमांतर्गत संपूर्ण स्वच्छता अभियान
अंमलबजावणी व अनुदानाच्या प्रमाणाबाबत**

महाराष्ट्र शासन
पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग
शासन निर्णय क्र. संस्वअ-२०००/प्र.क्र.३५२ /पापु-१६
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२.
दिनांक: २६ जुलै, २०००

वाचा: केंद्र शासनाच्या ग्रामीण विकास मंत्रालयाचे अर्धशासकिय पत्र क्र. डब्लू-
११०१३/६/९९-टीएम(सीआरएसपी) दिनांक २३ एप्रिल, १९९९.

प्रस्तावना:

स्वच्छते संबंधीची आतापर्यंतची कल्पना फक्त मानवी विष्ठेची विल्हेवाट लावणे इत्यादी पुरतीच मर्यादीत होती आजच्या काळात ही कल्पना सर्वसमावेशक नसून त्यात द्रवरूप व घनरूप कचऱ्याची विल्हेवाट लावणे, अन्नपदार्थाची स्वच्छता, व्यक्तिगत तसेच परिसर स्वच्छता यांचाही समावेश होतो.

केंद्र पुरस्कृत ग्रामीण स्वच्छता कार्यक्रमाची रुपरेषा प्रथम नोव्हेंबर १९८६ मध्ये प्रसिध्द केली. पुन्हा मार्च १९९१ मध्ये त्यात सुधारणा करण्यात आली. मार्च १९९३ मध्ये मार्गदर्शक सूचनात पुन्हा सुधारणा करण्यात आल्या. एप्रिल १९९९ पासून केंद्र पुरस्कृत कार्यक्रमाची सुधारित मार्गदर्शक तत्वे लागू केली आहेत. या तत्वानुसार सर्वकष स्वच्छतेची संकल्पना जनमानसात रुजविण्याचे धोरण अवलंबण्यात आले आहे. केंद्र शासनाचा पूर्वीचा कार्यक्रम उद्दिष्टावर आधारित होता. नव्या धोरणानुसार नवव्या पंचवार्षिक योजनेच्या अखेरपर्यंत किमान ५०% ग्रामीण जनतेला स्वच्छतेच्या सोयी उपलब्ध करून देण्यासाठी तसेच संपूर्ण स्वच्छता हा मूळ उद्देश समोर ठेवून कार्यक्रमाची अंमलबजावणी अधिक प्रभावीपणे व लोकाभिमुख करण्याच्या दृष्टीने हा कार्यक्रम "उद्दिष्टाधारित" राबविण्याऐवजी "मागणी आधारित" राबविण्याचे ठरविले आहे. आता हा कार्यक्रम पुढीलप्रमाणे दोन स्तरावर राबविण्यात येणार आहे.

१) **संपूर्ण स्वच्छता अभियान :-** पहिल्या वर्षी केंद्र शासनाने निवडलेल्या पथदर्शी जिल्ह्यामध्ये हा कार्यक्रम राबविण्यात येणार आहे.

२) **नियतव्यय आधारित स्वच्छता कार्यक्रम:-** उर्वरित जिल्ह्यात नियतव्यय आधारित स्वच्छता कार्यक्रम राबविण्यात येणार आहे.

मात्र नवव्या पंचवार्षिक योजनेच्या अखेरपर्यंत संपूर्ण स्वच्छता अभियान टप्प्याटप्प्याने सर्वच जिल्ह्यात राबविण्यात येणार आहे व नियतव्यय आधारित कार्यक्रम

टप्प्याटप्प्याने संपुष्टात आणण्यात येणार आहे. दोन्ही स्तरावरील कार्यक्रमाच्या उद्देशामध्ये कोणताही फरक नाही. निवडलेल्या जिल्ह्यात सर्वंकष प्रकल्प तयार करून कार्यक्रमात अंतर्भूत सर्व बाबींकरिता मंजूर प्रकल्पानुसार आर्थिक तरतूद निश्चित कालावधीत उपलब्ध करून देण्यात येईल. तर इतर जिल्हे संपूर्ण स्वच्छता अभियान कार्यक्रमात समाविष्ट होऊन केंद्र शासनाची प्रकल्पास मंजूरी मिळून प्रकल्पाधारित आर्थिक तरतूद उपलब्ध होईपर्यंत, प्रकल्पाबाहेर जो एकत्रित नियतव्यय मंजूर केला जाईल त्यातून हा कार्यक्रम प्रकल्पाबाहेरील जिल्ह्यात शक्य तेवढ्या प्रमाणात राबवावयाचा आहे. प्रस्तुत सुधारित केंद्र पुरस्कृत कार्यक्रमाची राज्यात अंमलबजावणी करण्यास मान्यता देण्याचा प्रस्ताव शासनाच्या विचाराधीन होता. त्याबाबत पुढीलप्रमाणे निर्णय घेण्यात आला आहे.

शासन निर्णय:

एप्रिल १९९९ मध्ये केंद्र शासनाने सुधारित केलेल्या केंद्र पुरस्कृत ग्रामीण स्वच्छता कार्यक्रमाची अंमलबजावणी राज्याच्या ग्रामीण भागात करण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. हा कार्यक्रम केंद्र शासनाने मान्यता दिलेल्या निवडक जिल्ह्यात संपूर्ण स्वच्छता अभियान व उर्वरित जिल्ह्यात नियतव्यय आधारित कार्यक्रम या स्वरूपात राबविण्यात येईल.

१) संपूर्ण स्वच्छता अभियान

ज्या जिल्ह्यात संपूर्ण स्वच्छता अभियान राबवावयाचा आहे त्या जिल्ह्याचा प्रकल्प अहवाल तयार करून त्यास केंद्र शासनाची मंजूरी प्रथम घेण्यात यावी. पहिल्या वर्षात रायगड, धुळे, नांदेड, अमरावती हे जिल्हे संपूर्ण स्वच्छता अभियानांतर्गत पथदर्शी जिल्हे म्हणून मान्य करण्यात आलेले आहेत. पुढील वर्षात जिल्हा निवडीचे काम राज्य स्तरावरून करण्यात येईल.

संपूर्ण स्वच्छता अभियानात अंतर्भूत विविध घटक पुढीलप्रमाणे असतील.

अ) प्राथमिक प्रक्रिया

प्राथमिक प्रक्रियेमध्ये जिल्ह्यातील स्वच्छतेच्या सद्यःस्थितीचे प्राथमिक सर्वेक्षण करण्यात यावे. त्यानंतर प्राथमिक प्रसिध्दी देऊन जनतेच्या सूचना मागविण्यात याव्यात त्यानंतर जिल्ह्यात राबवावयाच्या संपूर्ण स्वच्छता अभियानाचा प्रस्ताव तयार करून राज्य शासनामार्फत केंद्र शासनाकडे मान्यतेसाठी सादर करण्यात यावा. या संपूर्ण कामासाठी संपूर्ण स्वच्छता अभियान प्रकल्प खर्चाच्या ५% पर्यंतची रक्कम राखून ठेवण्यात आली असून हा संपूर्ण खर्च (१००%)भार केंद्र सरकार सोसेल.

ब) माहिती, लोकशिक्षण व जनजागृती (आयइसी)

अभियानाच्या प्रत्यक्ष अंमलबजावणीपूर्वी अशासकीय संस्था किंवा पर्यायी व्यवस्था त्यांच्या स्वयंसेवकाद्वारे जनजागृतीचे काम हाती घेऊन, लोकांना स्वतःहून शौचालयाचे बांधकाम करण्यास, तसेच द्रव व घन कचऱ्याच्या विल्हेवाटीसाठी शोषखड्डे तयार करण्यास प्रवृत्त करतील. आयइसी साठी राखून ठेवण्यात आलेल्या निधीमधून उत्तेजन

देणा-या कार्यकर्त्यांना प्रोत्साहन भत्ता देण्यात यावा. हा प्रोत्साहन भत्ता हा कार्यकर्त्यांच्या कामावर आधारित असेल. जसे लोकांना शौचालय तसेच शोषखडडे बांधण्यास प्रवृत्त करणे इत्यादि. संपूर्ण स्वच्छता अभियान प्रकल्प खर्चाच्या किमान १५% रक्कम यासाठी राखून ठेवण्यात यावी. केंद्र शासन व राज्यशासन यांचा हिस्सा ८०:२० या प्रमाणात असेल.

क) पर्यायी वितरण यंत्रणा (केंद्रीय उत्पादन केंद्रे/ विक्री केंद्रे)

प्राथमिक सर्वेक्षणानंतर शौचालय बांधणीसाठी लागणा-या साहित्याच्या मागणीचा अंदाज घेऊन बांधकाम साहित्याच्या मागणीनुसार जिल्हा/तालुका स्तरावर उत्पादन/विक्री केंद्रे स्थापन करण्यात यावीत. अशासकीय संस्था उत्पादन/विक्री केंद्रे सुरु करून चालवू शकतात. उत्पादन/विक्री केंद्रे स्थापन करण्यासाठी प्रकल्प खर्चाच्या ५% पर्यंत (जास्तीत जास्त रु.३५लाख) राखून ठेवण्यात यावी. सर्वसाधारण पणे प्रत्येक उत्पादन केंद्र/विक्री केंद्रासाठी सरासरी रु.३.५० लाख इतका खर्च गृहित धरण्यात यावा. केंद्र शासन व राज्यशासन यांचा हिस्सा ८०:२० या प्रमाणात असेल.

ड) स्वच्छता गृहाचे बांधकाम

वैयक्तिक शौचालयासाठी अनुदान देताना जोत्यापर्यंतच्या मुलभूत बांधकामाचा खर्च विचारात घेऊन, जास्तीत जास्त रु. १०००/- पर्यंत किमतीच्या वैयक्तिक शौचालयासाठी अनुदान अनुज्ञेय असेल. या योजनेतर्गत कमी किमतीचे मुलभूत शौचालय, ज्याची सरासरी किंमत रुपये ६२५/- ते १,०००/- येते, बांधायचे आहे. यापैकी कमीत कमी किंमत असलेल्या म्हणजेच रुपये ६२५/- पर्यंतच्या शौचालयांसाठी जास्तीत जास्त अनुदान उपलब्ध होईल. ज्या स्वच्छता गृहाची किंमत रुपये ६२५/- ते १०००/- पर्यंत असेल ते कमी अनुदानास पात्र राहील. कमी किमतीच्या मुलभूत स्वच्छता गृहाचे आर्थिक विवरण प्ररिशिष्ट "ब" मध्ये जोडले आहे. स्वच्छता गृहाच्या बांधकाम साहित्याच्या व्यवस्थेसाठी प्रकल्प खर्चाच्या ६०% पर्यंत निधी राखून ठेवण्यात यावा. यापैकी १०% रक्कम ही महिलांसाठीच्या स्वच्छता संकुलासाठी वापरता येईल, लाभधारकाचा हिस्सा जिल्हापरिषद/ग्राम पंचायतीमार्फत भरण्यात यावा. केंद्र शासन, राज्य शासन व लाभधारक यांचा हिस्सा ६०:२०:२० या प्रमाणात असेल.

इ) शालेय स्वच्छता कार्यक्रम (बांधकाम आणि संलग्न सेवा)

संपूर्ण ग्रामीण स्वच्छता कार्यक्रमांतर्गत शालेय स्वच्छता कार्यक्रम हा महत्वाचा घटक आहे. यानुसार प्रत्येक शाळेमध्ये स्वच्छतागृह बांधणे आवश्यक आहे. शालेय स्वच्छता कार्यक्रमासाठी प्रकल्प खर्चाच्या १०% पर्यंत निधी राखून ठेवण्यात यावा. लाभधारकाचा हिस्सा शाळेतर्फे अथवा जिल्हा परिषदेतर्फे भरण्यात यावा. शाळांचे पदाधिकारी आणि पालक-शिक्षक संघटना यांनी स्वच्छतागृहाच्या खर्चाची सुरुवातीची ५ टक्के रक्कम प्रथम जमा करावी. एका शाळेतील संकुलाचा खर्च रु.२०,०००/- पेक्षा जास्त असू नये. त्यानंतर बांधकामास सुरुवात करावी. यामध्ये केंद्र शासनाचा व राज्यशासनाचा अनुक्रमे ६० टक्के आणि ३० टक्के हिस्सा असेल. उर्वरित १० टक्के रक्कम ही संबंधीत ग्रामपंचायती/लाभार्थी शाळेमार्फत उपलब्ध करणे आवश्यक आहे. संपूर्ण स्वच्छता कार्यक्रमांतर्गत शालेय स्वच्छता

कार्यक्रमासाठी कृती आराखडा तयार करताना जवाहर रोजगार योजना, डी.पी.इ.पी., १० वा वित्त आयोग इत्यादी मार्फत एकूण किती शाळांमार्फत हा कार्यक्रम राबविण्यात येणार आहे, याचा देखील विचार करावा आणि त्याप्रमाणे त्याचा कृती आराखडयामध्ये उल्लेख करावा. शाळांमध्ये बांधावयाच्या स्वच्छतागृहांचे बांधकाम हे शक्यतो पालक-शिक्षक संघटनेच्या नियंत्रणाखाली करण्यात यावे. त्याचप्रमाणे नवीन शाळांच्या बांधकामांना मंजूरी देताना, या शाळेच्या आराखडयामध्ये स्वच्छतागृहासाठी आणि पिण्याच्या पाण्याची सुविधा उपलब्ध आहे याची खात्री करूनच मंजूरी देण्यात यावी.

फ) प्रशासकिय खर्च, प्रशिक्षण, देखभाल व दुरुस्ती

या बाबींवर एकूण प्रकल्प खर्चापैकी ५% पर्यंत खर्च करता येईल. यावरील एकूण खर्चापैकी केंद्र शासन व राज्य शासन यांचा हिस्सा ८०:२० या प्रमाणात असेल. या सर्व घटकांसाठी अनुज्ञेय असणारे अनुदान व केंद्र/राज्य/लाभधारक हिशूबाचा एकत्रित तपशील परिशिष्ट-अ मध्ये दर्शविला आहे.

कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी यंत्रणा

या कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी जिल्हा स्तरावर स्थापन करण्यात आलेली जिल्हा पाणी पुरवठा समिती ही Governing body म्हणून काम करेल. या Governing समितीच्या अधिपत्याखाली कार्यकारी समिती स्थापन करण्यात यावी. या समितीचे अध्यक्ष मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद हे रहातील तर उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (पंचायत) हे या समितीचे सदस्य सचिव असतील. या व्यतिरीक्त या समितीतील सदस्य खालीलप्रमाणे असतील-

- १) जिल्हा पाणी पुरवठा अधिकारी तथा अधिक्षक अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण
- २) कार्यकारी अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण
- ३) कार्यकारी अभियंता, पाणी पुरवठा विभाग जिल्हा परिषद
- ४) वरिष्ठ भूवैज्ञानिक, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा
- ५) मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी, जिल्हा परिषद
- ६) उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, महिला व बाल कल्याण
- ७) जिल्हा आरोग्य अधिकारी,
- ८) कृषी अधिकारी,
- ९) प्रकल्प अधिकारी, ग्रामीण विकास यंत्रणा.
- १०) शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक).
- ११) जिल्हा माहिती अधिकारी.
- १२) स्वीकृत सदस्य- ह्या कार्यक्रमात सहभागी करून घेतलेल्या अशासकिय संस्थेचे प्रतिनिधी.

ही समिती जिल्हयामधील संपूर्ण स्वच्छता अभियानाच्या अंमलबजावणीस जबाबदार असेल. अभियानाची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करताना नामवंत अशासकिय संस्थांना सहभागी करून घेण्यात यावे. ह्या अभियाना साठी प्राप्त होणारा निधी जमा करण्यासाठी

जिल्हास्तरावरील बँकेत "जिल्हा पाणी व स्वच्छता समिती" या नावाने स्वतंत्र खाते उघडण्यात यावे. हया समितीचे सचिव हे आहरण व संवितरण अधिकारी असतील. हया समितीची कार्ये पुढील प्रमाणे असतील.

- अशासकीय संस्थांच्या मदतीने संपूर्ण स्वच्छता कार्यक्रमाचा प्रकल्प आराखडा तयार करण्यात करणे व तो राज्य शासनास पाठविण्यापूर्वी तो पडताळून/तपासून पाहणे.
- शालेय स्वच्छतेचा कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करण्यासाठी पालक-शिक्षक संघटनेला उत्तेजन देणे.
- मागण्यांचे मूल्यमापन करून जिल्हापातळीवर किंवा गट पातळीवर आवश्यकतेनुसार "उत्पादन केंद्र" स्थापन करण्याचे काम हाती घेणे.
- उत्पादन केंद्राच्या कार्यावर नियंत्रण ठेवून या केंद्राद्वारे गावांना होणा-या साहित्याचा पुरवठा सुरळीत ठेवणे.
- स्वच्छता कार्यक्रमाविषयी लोकांमध्ये आवड निर्माण करण्यासाठी तसेच लोकशिक्षणासाठी साहित्य प्रसिध्द करणे तसेच गाणी, घोषणा, पथनाट्ये, चित्रकला यासारख्या स्पर्धा आयोजित करणे.
- उत्पादन केंद्राच्या छत्राखाली मानव संसाधन विकासाची कामे हाती घेणे.
- राज्य शासन आणि जिल्हास्तरावरील अन्य विभागांशी समन्वय साधणे.
- जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेच्या धर्तीवर नियमित शासकीय लेखा परिक्षणाशिवाय खाजगी मान्यता प्राप्त लेखा परिक्षकांकडून लेखा परिक्षण करून घेणे.
- राज्य शासनाला कार्यक्रम अंमलबजावणीच्या सद्यस्थितीबाबतचे नियमित अहवाल पाठविणे.

जिल्ह्याच्या विशेष गरजांना अनुसरून योग्य अशा संतुर्ण स्वच्छता अभियान कार्यक्रमाची रचना करण्यात यावी. नामवंत अशासकीय संस्थांमार्फत सदर कार्यक्रम कार्यान्वीत करण्यात यावा. मात्र केवळ जनजागृती करणे किंवा मागणी निर्माण करणे हे या संस्थांचे कार्य नसून प्रत्यक्षात बांधकाम करणे व साधन सामुग्री उपलब्ध करून देणे हेही काम त्यात अंतर्भूत आहे.

मंजूर प्रकल्पाच्या निधीचे वितरण

मदशी जिल्ह्याच्या प्रकल्पास केंद्र शासनाच्या राष्ट्रीय योजना मंजूरी समितीने मान्यता दिल्यानंतर एकुण मंजूर प्रकल्प खर्चाच्या ३० टक्के निधी केंद्र शासनाकडून तात्काळ वितरित करण्यात येईल. जिल्हा स्तरावर समित्या स्थापन करावयाच्या घेतलेल्या निर्णयाच्या प्रती, जिल्हा स्तरावर उघडण्यात आलेले बँक खाते आणि राज्य शासनाने केलेल्या इतर व्यवस्थेबाबतची माहिती प्रकल्प अहवालासोबत सादर केल्यानंतर निधीचे

वितरण करण्यात येईल. याबाबतीत नेमण्यात आलेल्या तज्ञांच्या भेटीनंतर त्यांच्या शिफारशी नुसार पुढील निधीचे वितरण वेळोवेळी करण्यात येईल.

अनुदान वितरणाची पद्धत

अ) शौचालय बांधकाम:- जनजागृतीनंतर लाभधारकांनी त्याचा हिस्सा भरल्यानंतर मागणीचे अंदाजपत्रक तयार करण्यात यावे. शौचालयासाठी तयार केलेले शोषखड्डे ३x३ मीटरचे आहेत व ते पिण्याच्या पाण्याचा स्त्रोत/उद्भवापासून किमान ३ मीटर पेक्षा जास्त अंतरावर असल्याची खात्री करून घ्यावी. नंतर लाभधारकांची अंतिम यादी तयार करण्यात यावी. या यादीवर लाभधारकांची, त्याच प्रमाणे गावातील एका ग्रामस्थाची प्रतिस्वाक्षरी देखील घेण्यात यावी. या यादीच्या आधारे संपूर्ण स्वच्छता अभियानाचा प्रकल्प तयार करण्यात यावा. जेथे लाभधारक ३x३ मीटरची जागा उपलब्ध करून देण्यास असमर्थ ठरतील तेथे सामुहिक स्वच्छता गृहाचा प्रकल्प विचारात घेण्यात यावा व अनुदानाचे वितरण परिशिष्ट "ब" मध्ये नमूद केलेल्या रकमेपर्यंत करणेत यावे.

ब) उत्पादन/विक्री केंद्रे:- जिल्ह्याचा संपूर्ण स्वच्छता अभियानाचा प्रस्ताव स्वीकृत केल्यानंतर तेथे उत्पादन/विक्री केंद्रे स्थापन करण्यात यावीत. उत्पादन केंद्रे स्थापन होऊन उत्पादन सुरु झाल्यानंतर जिल्हा पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीने निश्चित केलेल्या दराने वस्तूंचा व सेवांचा पुरवठा करण्यासाठी उत्पादन/विक्री केंद्रांना त्या त्या क्षेत्रातील लाभधारकांची यादी पाठविण्यात यावी. उत्पादन केंद्रांनी संपूर्ण स्वच्छता कार्यक्रमांतर्गत निवडलेल्या गावाना साहित्याचे वितरण आणि प्रशिक्षित गवंड्यांकडून जागेवर प्रत्यक्ष बांधकाम याचे वेळापत्रक तयार करावे. जिल्हा समितीकडून उत्पादन केंद्रास मालासाठी आणि उपलब्ध करून दिलेल्या सेवांसाठी परस्पर निधी उपलब्ध करून देण्यात येईल. या निधीमध्ये लाभधारकाने भरावयाची रक्कम /हिस्सा याचा अंतर्भाव नसेल. सदर रक्कम प्रशिक्षित गवंडी उत्पादन केंद्राच्या वतीने लाभधारकांकडून परस्पर जमा करून घेण्यात यावा. प्रत्यक्ष कामाची पाहणी केल्यानंतरच उत्पादन केंद्रांना निधी वितरीत केला जावा. जिल्हा पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता समिती शासकीय तसेच ग्रामपंचायतीच्या पदाधिका-यांची मदत घेऊन तपासणी करील. संबंधीत अशासकीय संस्थेने/पर्यायी व्यवस्थेने संपूर्णपणे भरलेले आणि स्वाक्षरी केलेले बांधकाम पुर्णत्वाचे दाखले जिल्हा समितीकडे पाठविण्यात येतील.

तपासलेल्या अहवालाच्या आधारे (या अहवालामध्ये शोषखड्ड्यांच्या बांधकामांच्या तपासणीचा आणि पूर्णत्वाचा अहवाल असेल) जिल्हा समिती अशासकीय संस्थेला, लाभधारकास उद्युक्त करण्यासाठी देय असलेले अनुदान वितरित करील.

२) नियतव्ययआधारित स्वच्छता कार्यक्रम.

संपूर्ण स्वच्छता अभियानांतर्गत टप्प्याटप्प्याने सर्व जिल्ह्यांचा समावेश होईपर्यंत अशा प्रकल्पाबाहेरील जिल्ह्यांमध्ये नियतव्ययआधारित कार्यक्रम सुरु राहील. मात्र सदर कार्यक्रम टप्प्याटप्प्याने बंद करण्यात येईल.

नियतव्यय आधारित कार्यक्रमात अंतर्भूत असलेले घटक

या कार्यक्रमाचे घटक सुध्दा (प्रकल्प तयार करण्यासाठी करावयाच्या प्राथमिक सर्वेक्षण व त्यावर होणारा खर्च, हा घटक वगळता) संपूर्ण स्वच्छता अभियान कार्यक्रमाप्रमाणेच असतील.. त्यासाठी अनुज्ञेय असणारे अनुदान व केंद्र/राज्य/लाभधारक हिशेब्याचा तपशिल परिशिष्ट -अ मध्ये पहावा.

नियतव्यय आधारित कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी गावांची निवड करतांना पुढील निकषाच्या आधारे करावी :-

- जेथे ग्रामीण पाणीपुरवठा योजनेअंतर्गत विशेषतः अनुसूचित जाती जमाती तसेच समाजातील कमकुवत घटकांसाठी पुरेश्या पाण्याची सोय उपलब्ध आहे तसेच जेथे शौचालयासाठी मागणी आहे असा जिल्हा/तालुका /गाव निवडण्यात यावा.
- ज्या गावात नामांकित स्वयंसेवी संस्था कार्यक्रमात सहभागी होण्यास तयार आहेत.
- ज्या गावात दुषित पाणी ,अस्वच्छतेमुळे आरोग्यास धोका असणारे साथीचे रोग पसरतात आणि त्या गावांमध्ये महिलांसाठी स्वच्छतेच्या सुविधा उपलब्ध नाहीत किंवा जेथे महिलांसाठी स्वच्छतागृहांची मागणी मोठ्या प्रमाणात आहे.
- जेथे स्वच्छतेची गरज निर्माण झालेली आहे आणि अन्य इतर कार्यक्रम सुध्दा कार्यान्वित आहेत आणि जेथे कार्यक्रमाची १००% अंमलबजावणी होण्याची खात्री आहे.

तपासणीचे वेळापत्रक

कार्यक्रमाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी जिल्हा स्तरावरील अधिका-यांनी वेळोवेळी क्षेत्रीय स्तरावर भेटी देऊन कार्यक्रमाचे संनियंत्रण करणे हा या कार्यक्रमाचा महत्वाचा भाग आहे. तपासणीचा मुख्य उद्देश असा असेल की, होणारे बांधकाम हे शासनाने विहित केलेल्या प्रमाणकानुसार होत आहे तसेच बांधकामामध्ये लाभधारकांचा सहभाग आहे किंवा कसे तसेच शौचालयामुळे पिण्याचे पाणी दुषित होत नाही ना, लाभार्थ्यांची निवड योग्य प्रकारे झाली आहे काय, तसेच शौचालयाचा उपयोग योग्य कारणांसाठी होत आहे ना, याची देखील खात्री करून घ्यावी.

प्रत्येक जिल्ह्यातील एका गावासाठी संपूर्ण स्वच्छता अभियान :- प्रत्येक जिल्ह्यास नियतव्यय आधारित ग्रामीण स्वच्छता कार्यक्रमांतर्गत प्रत्येक वर्षी एक आदर्श गाव विकसित करता येईल, ज्यामध्ये स्वच्छतेच्या सुविधा ,शुष्क शौचालयांचे रुपांतरण ,शोषखड्डे, गटारे ,पदपथ ,अंगणवाडीमधील शौचालये,शालेय स्वच्छता कार्यक्रम, आरोग्य केंद्रे,निर्धूर चुली,हातपंपाच्या सभोवतालची स्वच्छता आणि इतर पाणी पुरवठा योजनांच्या सुविधा ज्यामध्ये कपडे धुणे ,व आंघोळीसाठी स्वतंत्र व्यवस्था असतील.

तसेच नियतव्यय आधारित ग्रामीण स्वच्छता कार्यक्रमांतर्गत, ज्या गावात दारिद्र्य रेषेखालील किमान ५० टक्के लोक स्वच्छता कार्यक्रमात सहभागी झाले असतील तेथे संपूर्ण स्वच्छता अभियान हाती घेता येईल. यासाठी केंद्र शासनाकडून ५० टक्के पर्यंत

अर्थसहाय्य उपलब्ध होऊ शकेल. मात्र ज्या प्रकल्पाचा कालावधी नवव्या पंधवार्षिक योजनेच्या पुढे जाणार असेल अशा कोणत्याही कार्यक्रमांना केंद्र शासन मान्यता देणार नाही. स्वच्छतेच्या इतर सुविधा जसे गटारे, शोषखड्डे, घन आणि द्रव कच-याची विल्हेवाट इ. कार्यक्रम शक्यतो जवाहर रोजगार योजनेमध्ये किंवा ग्राम पंचायतीमध्ये नागरी सुविधा उपलब्ध करून देणा-या कार्यक्रमांतर्गत हाती घेण्यात याव्यात. जेथे निधी/अनुदान उपलब्ध नसल्यामुळे किंवा अन्य कारणांमुळे हे शक्य नसेल तर तेथे हा कार्यक्रम नियतव्ययआधारित स्वच्छता कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात यावा. या कार्यक्रमांमध्ये गुरांसाठी कोंडवाडे, गुरांच्या गोठ्यांची स्वच्छता, पिण्याच्या पाण्याची उपलब्धता, घन आणि द्रव कच-याची विल्हेवाट तसेच किटकनाशकांची फवारणी इत्यादींचा समावेश असेल. यामध्ये गरज निर्मिती आणि वैयक्तिक शौचालय बांधणी यावर जास्त भर देण्यात यावा. संपूर्ण स्वच्छता अभियान कार्यक्रमांतर्गत देण्यात येण-या मानधनाच्या धर्तीवरच या कार्यक्रमांतर्गत अशासकीय संस्था/स्वयंसेवकांना मानधन देण्यात यावे.

हा शासन निर्णय वित्त विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्रमांक ६६९/व्यय-३ दिनांक २७/७/२००० अन्वये त्याच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यापाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

व्ही. पी. राजा

२६/७/२०००

(व्ही. पी. राजा)

सचिव, महाराष्ट्र शासन.

प्रत.

- १) मा. राज्यपाल यांचे सचिव,
- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव,
- ३) मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव,
- ४) मा. मंत्री (सर्व) यांचे खाजगी सचिव,
- ५) मा. राज्यमंत्री (सर्व) यांचे खाजगी सचिव,
- ६) विभागीय आयुक्त, सर्व,
- ७) जिल्हाधिकारी तथा सदस्य सचिव, जिल्हा नियोजन समिती, सर्व,
- ८) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, सर्व,
- ९) उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (पंचायत), जिल्हा परिषद, सर्व,
- १०) नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२.
- ११) वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२.
- १२) पाणी पुरवठा विभागातील सर्व पर्यवेक्षीय अधिकारी व कार्यासने
- १३) निवड नस्ती, पापु-१६.

परिशिष्ट - अ

संपूर्ण स्वच्छता अभियान व नियतव्यय आधारित स्वच्छता कार्यक्रमांतर्गत विविध घटकांसाठी अनुज्ञेय असलेल्या अनुदानाचे स्वरूप व त्यापैकी केंद्र / राज्य / संपूर्ण स्वच्छता अभियान व नियतव्यय आधारित स्वच्छता कार्यक्रमांतर्गत विविध घटकांसाठी अनुज्ञेय असलेल्या अनुदानाचे स्वरूप व त्यापैकी केंद्र / राज्य / लाभधारकाच्या हिस्स्याचे प्रमाण

अ. क्र.	कार्यक्रमाचे घटक	संपूर्ण स्वच्छता अभियान				नियतव्यय आधारित कार्यक्रम			
		राखून ठेवलेल्या निधीचे प्रमाण	केंद्र हिस्सा	राज्य हिस्सा	लाभधारक हिस्सा	राखून ठेवलेल्या निधीचे प्रमाण	केंद्र हिस्सा	राज्य हिस्सा	लाभधारक हिस्सा
१	प्राथमिक कामकाज (प्राथमिक सर्वेक्षण प्रसिध्दी इ.)	५% पर्यंत	१००%	०	०	-	-	-	-
२	लोकशिक्षण (IEC)	किमान १५%	८०%	२०%	०	वार्षिक निधीच्या निधीच्या निधीच्या ५% पर्यंत एकूण निधीच्या ५%	८०%	२०%	निरंक
३	पर्यायी वितरण व्यवस्था (उत्पादन केंद्रे व विक्री केंद्रे)	५% पर्यंत - किमान रु. ३५ लाख प्रति जिल्हा, रु. ३.५ लाख प्रति उत्पादन केंद्र/विक्री केंद्र	८०%	२०%	०	वार्षिक निधीच्या किमान ५%	८०%	२०%	निरंक
४	बांधकाम साहित्याची व्यवस्था (वैयक्तिक शांतालये व महिलांसाठी सार्वजनिक स्वच्छतागृहासह)	एकूण प्रकल्प निधीच्या ६०% पर्यंत यापैकी १०% पर्यंत रक्कम ही महिलांसाठीच्या स्वच्छता संकुलासाठी वापरता येईल. लाभधारकाचा हिस्सा पंचायतीमार्फत मरण्यात येईल.	६०%	२०%	२०%	दारिद्र्य रेखांतातील कुटुंबांना शांतालये बांधून देणे तसेच शुष्क शांतालयांचे रुपांतरण (एकूण निधीच्या ६०%) एकूण निधीच्या ५% पर्यंत (महिलांसाठी स्वच्छता संकुले बांधण्यासाठी)	परिशिष्ट ब मध्ये नमूद केलेल्या संपूर्ण अभियानांतर्गत दराप्रमाणे	४०%	२०%
५	शालेय स्वच्छता कार्यक्रम (बांधकाम व पुरक व्यवस्था)	१०% पर्यंत	६०%	३०%	१०%	एकूण निधीच्या किमान ५%	६०%	३०%	१०%
६	प्रशासकीय खर्च, प्रशिक्षण, आस्थापना विषयक खर्च, देखभाल दुरुस्तीवरील खर्च	५% पर्यंत	८०%	२०%	०	वार्षिक निधीच्या ५% पर्यंत	८०%	२०%	निरंक
७	दारिद्र्य रेखांतातील ५०% पेक्षा जास्त वस्ती असलेल्या गावांसाठी संपूर्ण स्वच्छता कार्यक्रम	-	-	-	-	एकूण निधीच्या ५% पर्यंत	५०%	४०%	१०%

४६५

परिशिष्ट - ब

मूलभूत बांधकामात स्वच्छता गृहाच्या जोत्यापर्यंतच्या बांधकामाचा समावेश होतो.
कमी किमतीच्या मूलभूत स्वच्छता गृहाचे आर्थिक विवरणपत्र

अनु.क्र.	कमी अनुदानाच्या मूलभूत स्वच्छता गृहाची किंमत	हिस्सा (टक्केवारी)		
		केंद्र	राज्य	लाभधारक
१	रु.६२५/- पर्यंत	६० % पर्यंत	२० %	२० %
२	रु.६२५/- ते रु. १०००/-	३० % पर्यंत	३० %	४० %
३	रु. १०००/- पेक्षा जास्त	निरंक	--	--